

EWA NOWAK

Akademia Świętokrzyska w Kielcach

PROBLEMY WSI W WOJ. ŚWIĘTOKRZYSKIM

Abstract: The Rural Areas' Problems in Świętokrzyskie Voivodship. The paper concerns issues of functional structure of Świętokrzyskie Voivodship rural areas. As assessment was made of the growth potential 97 communes of Świętokrzyskie land as expressed by five socio-economic indices viz. natural increase, ageing demography rate, employment in agriculture per 100 ha agricultural land, incomes of the communes per inhabitant, entities of the National Economy Recorded in the region register. On the basis of presented features have been made grouping, which describe differentiation of communes. In this study was implemented method of pseudo-single-characteristic classification. The similarity obtained between the objects (communes) grouped has a quality of a ranking based upon the average value of all features and their variance. The main problems of Świętokrzyskie Voivodship are: fragmented agricultural land ownership and high employment in agriculture per 100 ha agricultural land. The chances of development depend on create non-agriculture sources of income for farms and increasing numbers of workplaces out of agriculture.

Wstęp

Województwo świętokrzyskie po akcesji Polski do Unii Europejskiej, podobnie jak reszta kraju, znalazło się w nowej sytuacji: dostępu do środków unijnych i wielkiego rynku europejskiego, jak i rywalizacji z innymi regionami wyżej rozwiniętymi.

Obszary wiejskie w woj. świętokrzyskim są w trakcie transformacji na skutek zmiany zasad gospodarowania po przejęciu Polski do Unii Europejskiej. Obecnie woj. świętokrzyskie ma zróżnicowany charakter rolniczo-usługowo-przemysłowy. Świadczą o tym udziały trzech sektorów, tj. I – rolnictwa, leśnictwa i rybołówstwa, II – przemysłu oraz III – usług w liczbie pracujących. Na obszarach wiejskich dominuje funkcja rolnicza. W wielu opracowaniach i badaniach dotyczących problemów związanych z zagospodarowaniem terenów wiej-

skich w Polsce podkreśla się tendencję, że obszary wiejskie w coraz większym stopniu tracą swą monofunkcję szeroko pojętego rolnictwa, a stają się terenem wielofunkcyjnego rozwoju ((Kulikowski 2001, 2005; Bański, 2001, Stola 2002; Stasiak 2003). Bezsporna jest więc deklarowana w wielu dokumentach lokalnych i regionalnych potrzeba wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich.

Celem opracowania jest przedstawienie różnorodnych uwarunkowań (szans i barier) wielofunkcyjnego rozwoju wsi. Przeprowadzona została analiza porównawcza gmin w świetle przyjętych cech, które oddziałują na rozwój przestrzeni wiejskiej. Wybrano pięć cech, wśród nich są takie, których wzrost wartości wpływa stymulująco i takie, których wzrost wartości hamuje lub ogranicza rozwój obszarów wiejskich. Przedstawiono wielocechową klasyfikację gmin, która pozwala na poznanie zróżnicowania poziomu rozwoju. Wykorzystano model klasyfikacji pseudojednocechowej, obliczając syntetyczny miernik rozwoju (SMR), który uwzględnia brane pod uwagę cechy jednostkowe. Pozwala na liniowe uporządkowanie i tworzy ranking gmin ze względu na poziom rozwoju. Ustalenie granic podziałów klasowych dla klasyfikacji jednocechowej i pseudojednocechowej oparto na średniej arytmetycznej i odchyleniu standardowym. Do pierwszej klasy według przeprowadzonej klasyfikacji należą wsie, które są w najlepszej sytuacji społeczno-gospodarczej i zyskały przewagę konkurencyjną w układzie lokalnym. Gminy, które osiągnęły poziom rozwoju (SMR) powyżej średniej należą do drugiej klasy. Do klasy trzeciej należą gminy o średnim poziomie rozwoju, natomiast w klasie czwartej zostały sklasyfikowane gminy wiejskie o najniższym poziomie rozwoju.

1. Warunki przyrodnicze regionu

Województwo świętokrzyskie jest położone w środkowo-południowej części Polski, na obszarze Wyżyny Kieleckiej (część środkowa i północno-wschodnia województwa), Niecki Nidziańskiej (część południowa) i Wyżyny Przedborskiej (część północno-zachodnia).

Krajobraz województwa jest zróżnicowany – zdecydowanie wyżynny i pagórkowaty. Najbardziej urozmaicona rzeźba występuje w Górach Świętokrzyskich. Ciekawa pod względem krajobrazowym jest Wyżyna Sandomierska – bezleśna kraina rolnicza, pocięta licznymi wąwozami. Województwo w całości należy do dorzecza Wisły. Największe rzeki to Wisła, która wyznacza wschodnią i południową granicę województwa oraz Pilica, której odcinek stanowi zachodnią granicę regionu.

Zróznicowanie warunków przyrodniczych sprawia, że województwo można podzielić na trzy obszary o odmiennych cechach krajobrazu. Obszar świętokrzyski – położony w północnej części województwa, ma krajobraz wyżynno-górski i obejmuje Góry Świętokrzyskie i tereny z zachowanymi naturalnymi drzewostanami dawnej Puszczy Świętokrzyskiej oraz małe fragmenty Puszczy Iłżeckiej. Tereny te charakteryzują się surowym klimatem, zróżnicowanymi glebami i wysoką lesistością. Cechuje je wysoki poziom urbanizacji, dobrze rozwinięta infrastruktura społeczna i gospodarcza, a także silnie rozdrobnione i mało efektywne rolnictwo.

Obszar konecko-staszowski okala obszar świętokrzyski od zachodu, południa i południowego wschodu. Ma krajobraz równinno-dolinny i charakteryzuje się zróżnicowaną lesistością, łagodnym klimatem oraz występowaniem gleb słabej i średniej jakości, z wysokim udziałem użytków zielonych. Jest to obszar słabo zurbanizowany i zachował swój typowo rolniczy krajobraz.

Obszar sandomiersko-kazimierski, obejmujący wschodnią i południową część województwa, cechuje się krajobrazem wyżynnym, poprzecinanym licznymi dolinami rzek i formami erozyjnymi. Ma wysoką jakość gleb i niską lesistość. Dominujące jest intensywne rolnictwo o nastawieniu zbożowo-ogrodniczym. Na tym obszarze występuje niedobór wód powierzchniowych i głębszych oraz zaznaczają się lokalne procesy stepowienia (Jadczyszyn i in. 2003).

Warunki klimatyczne woj. świętokrzyskiego wykazują dość duże zróżnicowanie, wynikające głównie z wysokości nad poziomem morza i morfologii terenu. Średnia roczna temperatura powietrza z wielolecia 1971-2000 w regionie wynosi 7,4°C. W miesiącach letnich upały osiągają nawet temperaturę 33°C, a zimowe mrozy sięgają – 35°C. Liczba dni z mrozem wynosi od 50-60, z wyjątkiem ujścia Nidy, gdzie spada poniżej 50 dni. Dla przymrozków analogiczne dane wynoszą 110-130 dni, a przy ujściu Nidy 110 dni. W styczniu znaczna część regionu objęta jest izotermą -4°C, wyjątek stanowi cieplejszy południowo-wschodni obszar, przylegający do Wisły. Najniższą temperaturę roczną powietrza wykazuje Niecka Nidziańska, Kotlina Sandomierska i zachodnia część województwa, przyległa bezpośrednio do Pilicy. Najcieplejszym miesiącem jest lipiec – temperatura waha się od 15,7°C w Łysogórach do 18,4°C w Busku Zdroju (*Strategia...* 2000).

Województwo ma względnie korzystne w skali kraju warunki przyrodnicze do rozwoju rolnictwa. Pod względem jakości gruntów, agroklimatu oraz warunków wodnych świętokrzyskie plasuje się na poziomie wyższym

niż średnia krajowa. Ogólny wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej wynosi 69,3, wobec średniej krajowej – 66,6. Wyraźne jest terytorialne zróżnicowanie jakości gleb. Południowo-wschodnia część województwa ma ogólnie rolniczy charakter, związany z występowaniem dobrych gleb rędziny, wykształconych na węglanowych skałach kredowych oraz gleb lessowych Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej. Najlepsze gleby, tj.: I, II, III klasy bonitacyjnej, występują w południowo-wschodniej części województwa, natomiast w gminach północno-zachodnich przeważają gleby słabe. Najwyżej rolniczą przestrzeń produkcyjną ocenia się w powiecie kazimierskim (96,4), sandomierskim (94,1) i opatowskim (86,5), najniżej zaś w powiatach skarżyskim (49,2) i koneckim (49,4) (Jadczyzyn i in. 2003). Efekty produkcyjne rolnictwa w regionie nie są jednak zbyt wysokie, co wynika nie tyle z warunków agroekologicznych, ile z niedostatecznej infrastruktury ekonomicznej i niekorzystnej obszarowej struktury gospodarstw rolnych. Z ziemią, jako czynnikiem wytwórczym, jest również związana gospodarka leśna. Lasy zajmują ok. 27,6% powierzchni całkowitej województwa – nieco poniżej średniej krajowej. Największą powierzchnią leśną charakteryzują się północno-zachodnie powiaty, mniejszą zaś południowo-wschodnie. Największymi kompleksami leśnymi są Puszcza Świętokrzyska oraz lasy w rejonie Końskich. Obszary leśne charakteryzują się silnie zróżnicowaną strukturą przestrzenną i siedliskową. W Górach Świętokrzyskich udział lasów w powierzchni ogólnej kształtuje się na poziomie 50%, zaś w rejonach miast tego regionu przekracza na ogół 40%. Lasy spełniają ważne funkcje krajobrazowe, klimatotwórcze, glebochronne. Lasy odgrywają też ważną rolę w rozwijającej się gospodarce agroturystycznej – stale rośnie zainteresowanie społeczeństwa pobytem w środowisku leśnym oraz chęć lokalizacji w lasach i na terenach przyleśnych zabudowy turystycznej i mieszkaniowej. Najchętniej odwiedzane w celach rekreacyjno-wypoczynkowych ośrodki i obszary turystyczne województwa charakteryzują się wysokim udziałem terenów leśnych (Nowak 2001; Nowak, Jadczyzyn 2004). Lasy w regionie świętokrzyskim pełnią głównie funkcję pozaprodukcyjną. Jest ona ukierunkowana na procesy glebochronne, wodochronne, klimatyczne, zdrowotno-rekreacyjne i krajobrazowe.

Walory przyrodnicze województwa są istotnym czynnikiem rozwoju funkcji turystyczno-wypoczynkowych na tym obszarze. Teren woj. świętokrzyskiego jest objęty różnego rodzaju formami ochrony. Powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona stanowi 62% ogólnej powierzchni województwa, co daje pierwsze miejsce w kraju, na-

tomiast pod względem powierzchni chronionej przypadającej na jednego mieszkańca województwo plasuje się na drugim miejscu (po warmińsko-mazurskim). Najcenniejszym przyrodniczo obszarem w woj. świętokrzyskim jest Świętokrzyski Park Narodowy, który obejmuje obszar 7626,45 ha. Wokół parku została utworzona otulina o powierzchni 20 786 ha. Położony w centralnej części Gór Świętokrzyskich charakteryzuje się wielkim bogactwem form krajobrazowych, jest parkiem typowo leśnym. Lasy stanowiące pozostałość Puszczy Świętokrzyskiej zajmują ok. 96% jego powierzchni. Główne zbiorowiska występujące w parku to: lasy jodłowo-bukowe, bory mieszane sosnowo-dębowe z udziałem jodły i modrzewia, świerka i buka. W niższych partiach rosną grądy z bogatym florystycznie runem leśnym.

Na terenie woj. świętokrzyskiego funkcjonuje 9 parków krajobrazowych, w tym: Zespół Parków Krajobrazowych Gór Świętokrzyskich (3 parki), Zespół Nadnidziańskich Parków Krajobrazowych (5 parków), Przedborski Park Krajobrazowy (fragment). Parki Krajobrazowe są zaliczane do wielkopowierzchniowych form ochrony przyrody. Ten rodzaj ochrony ma na celu zachowanie, obok wartości przyrodniczych, także walorów historycznych i kulturowych danego obszaru, prowadzenie na ich obszarze racjonalnej gospodarki – w szczególności rolniczej. Zachowaniu dziedzictwa przyrodniczego sprzyja unijna dyrektywa, na mocy której powołano Europejską Sieć Ekologiczną Natura 2000. Na terenach należących do sieci jest realizowana ochrona bioróżnorodności na podstawie planów ochrony, których ustalenia są wiążące dla planów zagospodarowania przestrzennego, planów urządzenia lasów. W woj. świętokrzyskim utworzono 4 obszary ochrony siedlisk (SOO): Dolina Krasnej, Łysogóry, Ostoja Nidziańska, Ostoja Przedborska oraz dwa obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO): Małopolski Przełom Wisły i Dolina Nidy.

2. Struktura społeczno-ekonomiczna rolnictwa

Woj. świętokrzyskie charakteryzuje się jednym z większych w Polsce udziałów liczby pracujących w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie (sektor I) – w końcu grudnia 2003 r. stanowił on 33,6%. Udział pracujących w usługach rynkowych wyniósł – 27,1%, w przemyśle i budownictwie – 22,2% a usługach nierynkowych 17,1%. Statystyki te potwierdzają charakter rolniczo-usługowo-przemysłowy województwa. Powiatami o znacznej liczbie pracujących w rolnictwie były: kazimierski – 76,5%, opatowski – 65,3%, pińczowski – 65,2%,

buski – 64%, kielecki – 60%, sandomierski – 59,1%, jędrzejowski – 57,8% i włoszczowski – 54,7%.

W 2003 r. produkt krajowy brutto (PKB) wytworzony w województwie wyniósł 21 869,3 mln zł, co stanowiło 2,7% krajowego PKB. PKB w przeliczeniu na jednego mieszkańca (16 911 zł) stanowił 79,1% wartości tego wskaźnika dla Polski (12 lokata). Pracujący w sektorze prywatnym stanowili 76,3% ogółu pracujących według stanu na 2003 r.

Użytki rolne stanowią 62,7% ogólnej powierzchni województwa, lasy zajmują ok. 27,6% powierzchni województwa, natomiast wody ok. 0,9%. Najwięcej użytków rolnych w stosunku do ogólnej powierzchni gruntów przypada na powiaty kazimierski (89%) oraz sandomierski (81%). Użytki rolne w województwie zajmują 653,0 tys. ha, z czego grunty orne obejmują 493,8 tys. ha (76,6%), uprawy sadownicze 26,3 tys. ha (4% użytków rolnych), a łąki i pastwiska trwałe 133 tys. ha (20,3%).

Według Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r. w woj. świętokrzyskim zamieszkiwało 1297,2 tys. osób, tj. prawie 3,5% ludności Polski (w tym 54,1% na wsi), przy gęstości zaludnienia wynoszącej 111 osób/km². Liczba ludności na 31 XII 2004 r. wynosiła 1288,7 tys. – w miastach 586,7 tys. (45,5%) i na wsi 702 tys. (54,5%). W ciągu dwóch lat nastąpił zatem spadek liczby mieszkańców województwa o 0,66%. Ze względu na odsetek ludności miejskiej jest to województwo słabo zurbanizowane na tle innych województw – niższy odsetek ludności miejskiej ma tylko woj. podkarpackie. W 2002 r. z gospodarstwami rolnymi było związanych 464 tys. osób, z czego blisko dwie trzecie (62,2%) z gospodarstwami rolnymi o powierzchni do 5 ha, a powierzchnia użytków rolnych tych gospodarstw stanowiła tylko 38,1% ogólnej powierzchni użytków rolnych województwa. Przeciętna powierzchnia użytków rolnych jednego gospodarstwa rolnego w 2002 r. wynosiła 3,66 ha. Średnia wielkość gospodarstwa wynosi 4,7 ha (*Sytuacja rolnictwa...* 2005).

Według wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań w 2002 r. liczba pracujących w rolnictwie w woj. świętokrzyskim wynosiła 147 tys. osób i stanowiła 32,3% ogólnej liczby pracujących w sektorach gospodarki narodowej (w skali kraju pracujący w rolnictwie stanowili 16,6% ogólnej liczby pracujących). Spośród województw tylko lubelskie (35,9%) i podlaskie (33,3%) miały wyższe udziały pracujących w rolnictwie.

Wyłącznie lub głównie z dochodów z pracy w swoim gospodarstwie rolnym utrzymywała się co piąta osoba (19,1%), natomiast dla 17,3% ludno-

ści praca ta była dodatkowym źródłem utrzymania. Dla utrzymujących się dodatkowo z pracy w swoim gospodarstwie rolnym głównym źródłem dochodu dla 39,2% osób była praca najemna, dla 4,3% osób praca na własny rachunek a 56,4% miało niezarobkowe źródło dochodów (głównie emerytury i renty z tytułu niezdolności do pracy). Młodzi użytkownicy gospodarstw rolnych (do 29 lat) stanowili niewielki odsetek, wynoszący 7,4%. Najwyższy odsetek, bo aż 70,2% użytkowników, to osoby w wieku 30-59 lat, natomiast osoby starsze, w wieku 60 lat i więcej stanowiły 22,4% użytkowników gospodarstw rolnych. Gospodarstw rolnych nie prowadzących żadnej produkcji rolnej było 39 tys., tj. 22,6% ogółu liczby spisanych gospodarstw. Spośród gospodarstw rolnych prowadzących działalność pozarolniczą największy odsetek gospodarstw (43%) odnotowano w grupie obszarowej od 1-4 ha.

Przeobrażenia społeczno-gospodarcze i ustrojowe, jakie wystąpiły w regionie, dobrze oddaje porównanie wyników Powszechnego Spisu Rolnego z lat 1996 i 2002, wskazujące na:

- spadek ogólnej powierzchni gruntów w użytkowaniu gospodarstw rolnych z 837,2 tys. ha do 718,6 tys. ha, a więc o 14,2%, w tym zmniejszenie użytków rolnych z 708,4 tys. ha do 629,3 tys. ha, tj. o 11,2%;
- wzrost powierzchni gruntów należących do jednostek nie stanowiących gospodarstw rolnych, określonych jako grunty różne;
- zmniejszenie liczby gospodarstw rolnych ze 177,8 tys. do 172,3 tys., tj. o 3,1%, w tym gospodarstw o powierzchni użytków rolnych powyżej 1 ha ze 135, 1 tys. do 125,8 tys. (o 6,9%);
- zmiany w strukturze gospodarstw rolnych, a mianowicie wzrost udziału gospodarstw o powierzchni użytków rolnych do 5 ha z 72,8 do 75,8% oraz gospodarstw o powierzchni użytków rolnych 20 ha i więcej z 0,4 do 0,9%, natomiast spadek udziału gospodarstw o powierzchni użytków rolnych 5-20 ha z 26,8 do 23,4%;
- zmniejszenie ogólnej powierzchni zasiewów z 475,0 tys. do 377,7 tys. ha, tj. o 97,3 tys. ha (20,5%) i zmiana struktury zasiewów – znacznie zmniejszyła się powierzchnia upraw: zbóż – z 316,5 tys. do 272,6 tys. ha, tj. o 14%, ziemniaków – z 72,3 tys. do 45,9 tys. ha, tj. o 36,6%, buraków cukrowych – z 15,7 tys. do 9,7 tys. ha, tj. o 38,5%;
- wzrost powierzchni sadów w gospodarstwach rolnych o 25,8% – w 2002 r. było to 25,4 tys. ha;
- zmniejszenie powierzchni łąk trwałych w gospodarstwach rolnych o 8,9% – w 2002 r. wynosiła 107,0 tys. ha, zmniejszenie areału pastwisk trwałych

w gospodarstwach rolnych o 31,4% – w 2002 r. wynosił on 21,1 tys. ha, wzrost powierzchni odłogów i ugorów w strukturze użytkowania gruntów należących do gospodarstw rolnych o 50,7% – w 2002 r. obejmowały one 98,1 tys. ha,

- spadek pogłowia bydła, spowodowany m.in. rosnącymi wymaganiami w zakresie warunków sanitarno-weterynaryjnych chowu bydła (szczególnie mlecznego) oraz słabnącym popytem na żywiec rzeźny wołowy (w 2002 r. odnotowano natomiast wzrost pogłowia trzody chlewnej).

Najważniejsze problemy i możliwości rolnictwa i obszarów wiejskich woj. świętokrzyskiego zdiagnozowano w *Strategii rozwoju województwa świętokrzyskiego do 2020 r.*, projekt 2005.

3. Porównanie gmin ze względu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego

Celem podjętego badania jest ocena rozwoju społeczno-gospodarczego wsi woj. świętokrzyskiego i jego zróżnicowania przestrzennego w świetle wybranych cech społeczno-gospodarczych oraz identyfikacja przestrzennego zróżnicowania zjawisk. Do realizacji tego zagadnienia zastosowano klasyfikację jedno- i wielo cechową (pesudojednocechową).

3.1 Dobór cech i jednostek badawczych

Województwo świętokrzyskie liczy 102 jednostki administracyjne – gminy (5 gmin miejskich – miast, 25 miejsko-wiejskich oraz 72 wiejskie). Za podstawową jednostkę badawczą do diagnozowania problemów wsi przyjęto gminę¹. Dla obszarów wiejskich mają znaczenie gminy miejsko-wiejskie, w których miasta tworzą wspólne jednostki administracyjne z obszarem wiejskim, jednak waga miejscowości mającej status miejski nie jest dominująca. Z analizy wykluczono 5 gmin miejskich, natomiast objęto nią pozostałe 97 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich.

Wynik badania poziomu rozwoju wsi zależy od doboru cech diagnostycznych. Rozwój jest zjawiskiem złożonym w tym sensie, że do jego opisu należy zastosować dużą liczbę cech, które pozostają ze sobą we wzajemnych

¹ W polskim podziale administracyjnym „miasto” stanowi jednostkę osadniczą, która w drodze decyzji administracyjnej została uznana za „miasto”, pozostałe jednostki osadnicze stanowią wsie.

powiązaniach. Zdaję sobie sprawę, że wybór cech diagnostycznych sprawia duże kłopoty z ich uzasadnieniem, ze względu na niedostępność danych w skali gmin. Dobór cech i liczba wydzielonych typów gmin są określone subiektywnym podejściem prowadzącego badania, co ma w pewnym sensie wpływ na wynik otrzymanego zróżnicowania przestrzennego. Wybrane cechy powinny, w możliwie pełny sposób, charakteryzować badane zjawisko, wpływające na zróżnicowanie przestrzenne. Cechy te muszą być nośnikami informacji ogólnych a nie unikatowych. Moim zdaniem wybrałam cechy, które dobrze charakteryzują zróżnicowanie społeczno-gospodarcze w przestrzeni województwa. Pewną wątpliwość może budzić cecha dotycząca przyrostu naturalnego. Ponieważ w ostatnim dziesięcioleciu nastąpiły znaczne zmiany w stopach przyrostu naturalnego, ale występują zróżnicowania przestrzenne, z tego względu do cech diagnostycznych włączyłam także przyrost naturalny. Tak więc wybrano następujące cechy (dostępne w *Roczniku statystycznym woj. świętokrzyskiego* – podregiony, powiaty, gminy z 2005 r.):

- przyrost naturalny;
- współczynnik starości demograficznej;
- pracujący w gospodarstwach indywidualnych;
- dochody własne budżetu gmin w przeliczeniu na jednego mieszkańca;
- liczba podmiotów w rejestrze REGON.

Cechy charakteryzujące gminę dzielimy na: stymulanty (wzrost wartości powoduje wzrost oceny cechy badanego obiektu) – wówczas zmienne normowane są według wzoru (1) oraz destymulanty (zmienne, których wzrost wartości powoduje spadek oceny cechy badanego obiektu) – wtedy zmienne normowane są według wzoru (2). Zastosowane przekształcenie pozwala na uniknięcie różnego ważenia zmiennych, a wszystkie wartości znajdują się w przedziale [0 – 1].

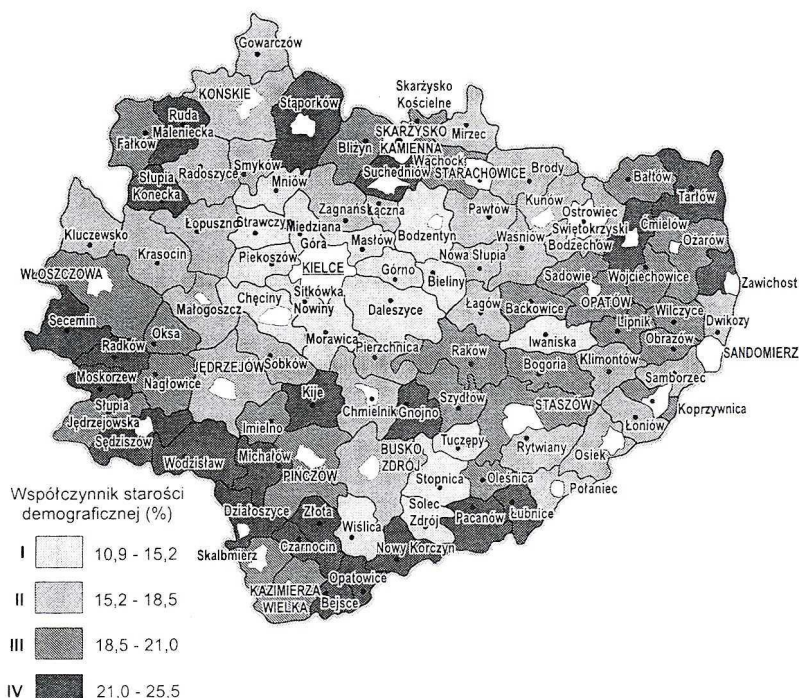
$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij} - \min_j(x_j)}{\max_j(x_j) - \min_j(x_j)} \quad (1)$$

$$x_{ij}^* = \frac{\max_j(x_j) - x_{ij}}{\max_j(x_j) - \min_j(x_j)} \quad (2)$$

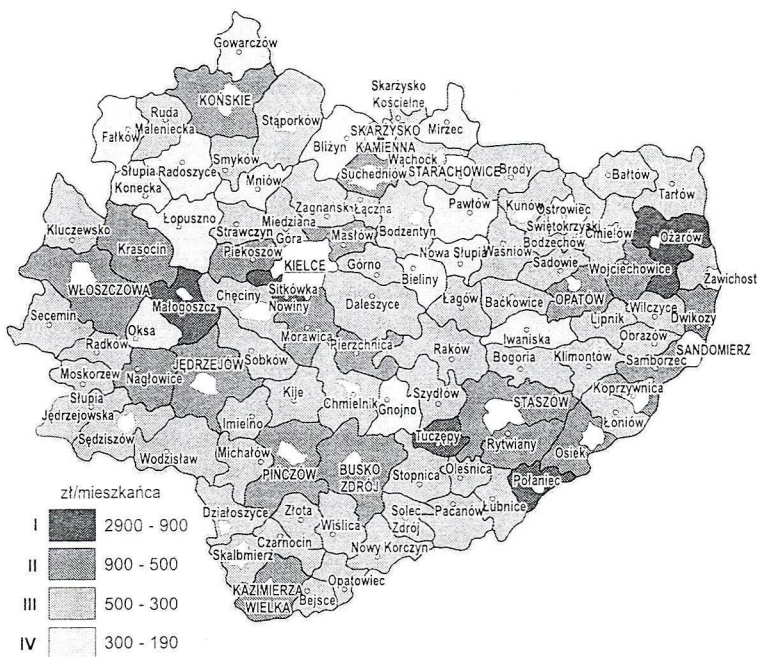
gdzie : x_j – oznacza j -tą wartość cechy, $\max(x)$ – wartość maksymalna zmiennej w danym zbiorze, $\min(x)$ – wartość minimalna zmiennej w danym zbiorze

Pod względem współczynnika starości demograficznej niekorzystna sytuacja (wysoka wartość współczynnika – klasa IV) występuje głównie w gminach na południu, południowym zachodzie, zlokalizowanych w znacznej odległości od sieci miast oraz w północnej i północno-wschodniej części województwa, w gminach miejsko-wiejskich: Stąporków, Suchedniów, Ćmielów, Zawichost. Najniższa wartość wskaźnika starości demograficznej (najkorzystniejsza sytuacja ze względu na tę cechę – klasa I) występuje w gminach zlokalizowanych w pobliżu Kielc, co dowodzi, że obszary te mają względnie korzystne i zrównoważone struktury demograficzne. W sensie statystycznym cecha ta jest destymulantą.

Obecnie głównym problemem na obszarach wiejskich woj. świętokrzyskiego jest słabo rozwinięta struktura funkcji pozarolniczych i wysokiego zatrudnienia rolniczego. Ludność wiejską można podzielić na ludność przebywającą w gospodarstwach domowych, w skład których wchodzi użytkownik indywidualnego gospodarstwa rolnego oraz ludność przebywającą w pozostałych gospodarstwach domowych, bez użytkownika gospodarstwa rolne-

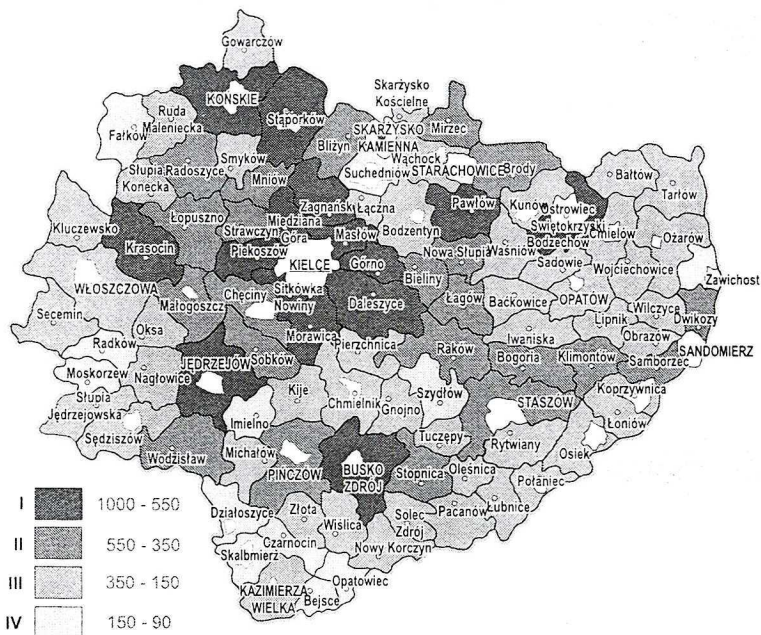
Ryc. 2. Współczynnik „starości” demograficznej – podział na 4 klasy.

Ryc. 4. Dochody własne gminy na mieszkańca – podział na 4 klasy

gminy leżące w pobliżu miasta, najniższe gminy o wysokim poziomie lesistości, leżące w Górach Świętokrzyskich i na zachodzie województwa.

Do oceny lokalnej przedsiębiorczości oraz innego niż rolnicze działanie na wsi służy także cecha podmioty gospodarki narodowej, tj. liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w rejestrze REGON (osoby prawne, jednostki organizacyjne nie mające osobowości prawnej i osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, z wyjątkiem osób prowadzących indywidualne gospodarstwa rolne). Wartość ta wyraża wielkość przemian związanych z rozwojem wielofunkcyjnym, przez co należy rozumieć zmniejszenie wagi funkcji rolniczej w lokalnej gospodarce przez rozwój działów pozarolniczych, w konsekwencji pozarolniczych miejsc pracy. Statystycznie jest to stymulanta. Więcej niż połowa gmin ma wartość wskaźnika powyżej średniej dla województwa, która wynosi 353 podmioty gospodarcze. Najwyższą przedsiębiorczość pozarolniczą (klasa I) mają gminy skupione wokół Kielc, gminy miejsko-wiejskie Busko-Zdrój, Jędrzejów, Końskie, Stąporków, Ostrowiec Świętokrzyski oraz gminy Pawłów i Krasocin. Najgorsza sytuacja (IV

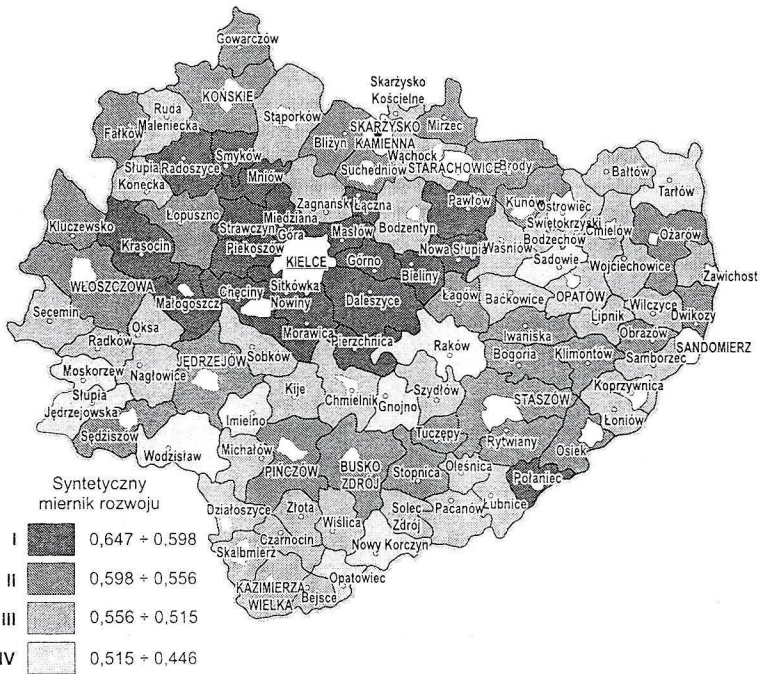

Ryc. 5. Liczba zarejestrowanych podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON w gminach – podział na 4 klasy

klasa) jest w typowo rolniczych gminach w powiecie kazimierskim oraz kilku innych, rozrzuconych po całym województwie.

W klasyfikacji pseudojednocechowej w wartościach wskaźnika syntetycznego znajdują odzwierciedlenie, brane wcześniej pod uwagę, cechy jednostkowe. Wskaźnik syntetyczny jest średnią arytmetyczną cech znormalizowanych. Pozwala utworzyć ranking gmin pod względem badanych cech.

W celu porównania gmin opisanych przez kilka cech jednocześnie można zastosować jedną z metod klasyfikacji wielocechowej (Nowak 2004). Zastosowano pseudojednocechową metodę klasyfikacji, należącą do metod porządkowania liniowego, pozwoliła ona na pogrupowanie gmin ze względu na poziom (wielkość) metacechy syntetycznego miernika (SMR), określającej poziom rozwoju gmin. Jest oczywiste, że dla spełnienia warunku porównywalności (sumowalności) cechy muszą być wartościami ujednoliconymi według formuł (1) i (2). Jedną z metod tworzenia cech syntetycznych jest metoda wypracowana przez Hellwiga (1968).

Ryc. 6. Gminy woj. świętokrzyskiego według syntetycznego miernika rozwoju (SMR) – podział na 4 klasy

Klasa II – Średni poziom rozwoju wsi. Należy do niej 27 gmin, zlokalizowanych głównie w pobliżu ośrodków miejskich rangi powiatowej i wykorzystujących bliskie położenie miast.

Klasa III – Niski poziom rozwoju. Zaklasyfikowało się do niej 40 gmin, skupionych głównie w południowej i wschodniej części województwa.

Klasa IV – O bardzo niskim poziomie rozwoju. Należy tu 10 gmin, mających w większości słabe gleby, dużą lesistość, dużo wód i niskotowarowe rolnictwo.

Podsumowanie

O możliwościach rozwoju rolnictwa świadczą duże zasoby wytwórcze i dobry stan środowiska, rosnące znaczenie pozaprodukcyjne funkcji rolnictwa, duży potencjał siły roboczej. Na obszarach wiejskich żyje i pracuje ok. 38% społeczeństwa woj. świętokrzyskiego, z czego ok. 45% utrzymuje się z rolnic-

twa (*Strategia... 2005*). Słabymi stronami wsi są wiejskie bezrobocie oraz duży udział ludności aktywnej zawodowo i pracującej w rolnictwie, niski poziom wykształcenia ludności wiejskiej oraz niski poziom rozwoju infrastruktury wiejskiej. Możliwości rozwoju obszarów wiejskich zależą od stworzenia dodatkowych źródeł dochodów w gospodarstwach rolnych oraz tworzenia miejsc pracy poza rolnictwem. Zachowanie tradycyjnych form zagospodarowania przestrzennego, pielęgnowanie walorów środowiskowych i krajobrazowych daje szansę rozwoju agroturystyki – cały czas zwiększa się liczba gospodarstw agroturystycznych, ale nadal nie stanowią one nawet 1% ogółu gospodarstw.

Problemem rozwoju rolnictwa jest wysokie zatrudnienie, które opóźnia możliwość poprawy struktury agrarnej, poprawy efektywności gospodarowania, postępu technologicznego, co przekłada się na niskie dochody rolnicze – możliwości odpływu ludności z rolnictwa są ograniczone ze względu na wysokie bezrobocie w całej gospodarce. Niekorzystna jest struktura wielkościowa gospodarstw rolnych, zasoby ziemi w większości gospodarstw są zbyt małe, aby zapewnić wystarczający poziom dochodów. Zła struktura agrarna oraz niski stopień specjalizacji ograniczają liczbę gospodarstw towarowych. W ten sposób wiele gospodarstw w woj. świętokrzyskim produkuje na samozaopatrzenie. Przemiany agrarne w rolnictwie świętokrzyskim są procesem powolnym. W ciągu ostatnich 6 lat obserwuje się powolny spadek liczby gospodarstw rolnych i wzrost średniej statystycznej powierzchni gospodarstwa rolnego. Odnotowano wzrost najmniejszych i największych gospodarstw, co świadczy o tendencji do relokacji zasobów ziemi w gospodarstwach większych i bardziej efektywnych, a także wzrostu gospodarstw nietowarowych. Wspieranie różnicowania struktury produkcji rolniczej w gospodarstwach drobnych oraz tworzenie nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich przyczynia się do zwiększenia ich dochodowości. Mankamentem jest niedobór kapitału, niski stopień dostosowania gospodarstw rolnych do wymagań UE.

Wskazane jest diagnozowanie przemian zachodzących na obszarach wiejskich, inspirowanych przez procesy w ich otoczeniu, zgodnie z charakterem zasobów i potencjałem określonego regionu. Funkcje w ujęciu przestrzennym stanowią zagregowane działalności, jakie na danym obszarze wykonywane są przez ludzi i obejmują te ich rodzaje, które dotyczą pracy, mieszkania i wypoczynku. Rolnictwo w kraju przez wiele lat było traktowane jako główna, a w regionie świętokrzyskim do niedawna, jako jedyna działalność gospodarza na wsi. Słabość takiej koncepcji rozwoju obszarów wiejskich powodowała takie zjawiska, jak: migrację młodych do miasta, starzenie się lud-

ności wiejskiej, niskie dochody z pracy rolnika. Koncepcja wielofunkcyjności obszarów wiejskich polega na lansowaniu i popularyzacji różnych funkcji nierolniczych na obszarach wiejskich, co powoduje zmianę struktury zatrudnienia ludności wiejskiej i źródeł jej dochodów. Oprócz czynników przyrodniczych, które ograniczają rolnictwo, podstawowym problemem jest przeludnienie obszarów wiejskich, bezrobocie i brak alternatywnych miejsc pracy dla ludności mieszkającej na wsi. Agroturystyka jest ważna, ale widoczne efekty poprawy sytuacji, wchłonięcie bezrobocia, czy zwiększenie dochodów mogą nastąpić dopiero za kilka lat. Nadzieję budzi także produkcja biomasy na cele energetyczne, ale to również może dać efekty dopiero w przyszłości.

Literatura

- Bański J., 2001, *Polskie rolnictwo na tle rolnictwa Unii Europejskiej – ocena dystansu*, [w:] *Wieś i rolnictwo u progu Unii Europejskiej*, J. Bański (red.). Studia Obszarów Wiejskich, tom I, Komisja Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, PTG.
- Hellwig Z., 1968, *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*. Przegląd Statystyczny, z. 4.
- Jadczyzsyn J., Stuczyński T., Kukuła S., Zawadzka B., Korzeniowska-Puculek R., 2003, *Wykorzystanie zintegrowanego systemu informacji w województwie świętokrzyskim do opracowania programu ochrony gruntów na przykładzie powiatu sandomierskiego*, [w:] *Wybrane problemy geografii społeczno-ekonomicznej i regionalnej*. Prace Instytutu Geografii AŚ w Kielcach, 10, Kielce.
- Kulikowski R., 2001, *Przemiany rolnictwa Polski w latach dziewięćdziesiątych. Daleko czy blisko od UE 15?* [w:] *Wieś i rolnictwo u progu... op. cit.*
- Kulikowski R., 2005, *Obszary depresyjne rolnictwa w Polsce w 2002 r.*, [w:] *Przestrzenne aspekty rozwoju wsi polskiej z uwzględnieniem obszarów depresji społeczno-gospodarczej*, A. Stasiak, R. Horodeński (red.). Studia KPZK PAN, tom CXV, Warszawa.
- Nowak E. 2001, *Badanie zróżnicowania społeczno-ekonomicznego gmin woj. świętokrzyskiego za pomocą analizy skupień rozmytych*, [w:] *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, H. Rogacki (red.). Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
- Nowak E., Jadczyzsyn J., 2004, *Zróżnicowanie warunków rozwoju rolnictwa w świetle cech przyrodniczych i ekonomicznych*, [w:] *Wybrane problemy rozwoju regionalnego*, W. Kamińska (red.). Prace Instytutu Geografii AŚ w Kielcach, 11, Kielce.

- Nowak E., 2004, *Metody klasyfikacji w badaniach geograficznych (analiza porównawcza)*. Bogucki Wyd. Naukowe, Kielce-Poznań.
- Rocznik statystyczny województw 2005*, 2005, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Rocznik statystyczny województwa świętokrzyskiego 2005*, 2005, Urząd Statystyczny w Kielcach, Kielce.
- Rosner A., 2004, *Selekcja gmin, na terenie których mogą występować potencjalni beneficjenci Programu Integracji Społecznej realizowanego w ramach Poakcesyjnego Programu Wsparcia Obszarów Wiejskich (PPWOW)*. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.
- Stasiak A. (red.), 2003, *Problemy zagospodarowania terenów wiejskich w Polsce*. Biuletyn KPZK PAN, z. 207, Warszawa.
- Stola W., 2002, *Przemiany struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich Polski. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich*, W. Kamińska (red.). Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce.
- Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego do 2020 r projekt*, Zarząd Województwa Świętokrzyskiego, wrzesień 2005, Kielce.
- Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego*, Zarząd Województwa Świętokrzyskiego, 2000, Kielce.
- Sytuacja rolnictwa w województwie świętokrzyskim*, Urząd Marszałkowski, Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich, Mienia i Geodezji, 2005, Kielce.
- Świętokrzyski Program Ochrony gruntów ornych i wdrożenie systemu informacji o rolniczej przestrzeni produkcyjnej*. Raport opracowany przez zespół IUNG na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Świętokrzyskiego, Puławy 2002.
- Witek T., 1981, *Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski według gmin*. IUNG, Puławy.
- Województwo świętokrzyskie 2005 – podregiony, powiaty, gminy*, 2005, Urząd Statystyczny w Kielcach, Kielce.